

De *Descriptio* van Buchelius – testament van het Utrechtse verleden

Een karakterisering en analyse

Stadsaanzicht van Utrecht in 1590. Getekend door Arnoldus Buchelius en opgenomen in de *Descriptio*.

Bachelorscriptie

Naam: Hester Wynia

Studentnummer: 5541948

Emailadres: h.j.wijnia2@students.uu.nl

Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht

Opleiding: Geschiedenis

Vak: Ges Eindwerkstuk BA (GE3V14054)

Docent: dr. Bram van den Hoven van Genderen

Aantal woorden: 11.421

Plaats : Utrecht

Datum: 30 januari 2017

En alhoewel de geschiedenis soms maar een zwak licht geeft, en soms zelfs helemaal niet, toch heeft de menselijke geest een onverzadigbare en onlesbare begeerte om het verborgene te onderzoeken. Nooit komt er een einde aan ons verlangen, en met een zekere blijdschap aanvaarden we zelfs de misgrepen van ons zwakke begrip.

Arnoldus Buchelius in de *Commentarius*, 21.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofd- en deelvragen	5
Historiografie	6
Eerder onderzoek	7
Hoofdstukken	8
Hoofdstuk 1: Buchelius en de <i>Descriptio</i>	10
1.1 Het leven van Buchelius	10
1.1.2 Buchelius als antiquaar	11
1.2 De <i>Commentarius</i>	12
1.3 De <i>Descriptio</i>	14
1.3.2 Datering	16
Hoofdstuk 2: De <i>Descriptio</i> een <i>laus urbis</i>?	18
2.1 De <i>laus urbis</i> : onophoudelijke lof	19
2.2 Roem in de <i>Descriptio</i>	20
2.3 De verschillen	22
2.4 Conclusie	23
Hoofdstuk 3: Analyse van de <i>Descriptio</i>	25
3.1 Adellijke families	25
3.2 Buchelius en de adel	27
3.3 De kerk in Utrecht	28
3.4 De vergankelijkheid van de stad	30
3.5 De boodschap	31
Conclusie	32
Samenvatting	34
Literatuurlijst	35

Inleiding

Arnoldus Buchelius was een Utrechtse geleerde en humanist, die leefde van 1565 tot 1641. Daarnaast was hij antiquaar, een onderzoeker van het verleden. Hij was met name geïnteresseerd in de genealogie en heraldiek van belangrijke Utrechtse families. Zijn grootste en misschien wel zijn bekendste werk is de *Commentarius rerum quotidianarum*, ook wel *Commentarius* genoemd. Dit handschrift beslaat meer dan 500 bladzijden en is samengesteld uit aantekeningen en dagboeken die Buchelius tijdens zijn leven heeft bijgehouden. Het eerste deel van de *Commentarius* bestaat uit een beschrijving van de stad Utrecht, ook wel *Descriptio* genoemd. Het grootste gedeelte van de *Descriptio* is in de jaren '90 van de zestiende eeuw geschreven.¹ In de *Descriptio* wordt niet alleen beschreven hoe de Romeinen lang geleden naar de plek van het huidige Utrecht kwamen, maar ook de verdere geschiedenis van de stad onder de Bataven, Franken, de bisschoppen en de Habsburgse heersers komt aan bod. Diverse andere onderwerpen gaan over de kenmerken en gebruiken van de stad. In het tweede deel van de *Commentarius*, het *Diarium*, schrijft Buchelius uitgebreid over zijn leven: over de reizen die hij had gemaakt, zijn jeugd en andere herinneringen. De teksten worden afgewisseld door gedichtjes en prachtige tekeningen van gebouwen en wapenschilden. Uit alles wordt duidelijk dat Buchelius veel tijd en zorg in dit document heeft gestoken.

De *Commentarius* is niet gepubliceerd tijdens het leven van Buchelius en er is maar één exemplaar. Na zijn dood in 1641 kwam het handschrift in handen van verschillende personen, tot het aan het eind van de 19e eeuw in het bezit kwam van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. In 1817, bijna 200 jaar na de dood van de auteur, verscheen een deel van de *Commentarius* voor het eerst in druk.² In deze editie, die samengesteld was door archivaris P. van Musschenbroek, werd alleen het gedeelte van de stadsbeschrijving opgenomen, wat volgens verschillende archivarissen niet altijd even nauwkeurig en compleet gebeurde. In 1906 en 1907 verschenen weer edities van de *Commentarius*, maar ook in deze gevallen werd de tekst bewerkt door de uitgevers.³ Sindsdien is geen enkele officiële druk van de complete *Commentarius* verschenen.⁴ Onlangs zijn er wel op de site www.utrechtsekronieken.nl acht kronieken ontsloten die iets te maken hebben met het

---

¹ Voor verdere informatie hierover, zie hoofdstuk 1 in dit onderzoek.

² Sandra Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*, (Hilversum 2001) 10.

³ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 20.

⁴ Utrechtse Kronieken, 'Overlevering', <http://www.utrechtsekronieken.nl/kronieken/diarium/> (13 december 2016).

verleden van Utrecht. Ze zijn gedigitaliseerd, vertaald en toegelicht. De *Commentarius* is een van deze vrijgekomen bronnen, maar is in tegenstelling tot de titel van de website geen kroniek te noemen. Kenmerkend voor een kroniek is dat in chronologische volgorde de geschiedenis wordt beschreven. Buchelius gaat in de *Commentarius* zeker in op de geschiedenis van de stad Utrecht, maar schrijft veel meer over zijn eigen leven. De *Commentarius* kan daardoor niet als kroniek bestempeld worden. Wat voor soort werk het dan wel is zal later in dit onderzoek naar voren komen.

In deze scriptie zal met name gekeken worden naar het gedeelte dat de *Descriptio* wordt genoemd. Waarom is het interessant de *Descriptio* te onderzoeken? Ten eerste is het werk van Buchelius erg belangrijk geweest voor de beeldvorming van middeleeuws Utrecht. Hij beschreef de bouwkundige kenmerken van de stad tot in detail, waaronder de vele kerken die in Utrecht stonden. Hieronder valt de Sint Salvatorkerk, een kerk in 1587 werd gesloopt. Rond deze tijd maakte Buchelius tekeningen van de kerk. Dit maakt de *Commentarius* een van de weinige bronnen waardoor we nu nog een reconstructie van de kerk kunnen maken. Buchelius' werken vormen interessante en belangrijke bronnen, waarin veel informatie te vinden is waarover we zonder hem niet de beschikking over zouden hebben. Een bijkomend voordeel is dat een groot deel van de aantekeningen van Buchelius over Utrecht tot op de dag van vandaag is behouden. In totaal zijn 80 van zijn handschriften bewaard gebleven. Vaak zijn dat aantekeningen van zijn oudheidkundig onderzoek, maar er zitten ook gedichten en 200 brieven aan vrienden en geleerden tussen.⁵ Een groot deel hiervan ligt in het Utrechts Archief, maar ook de collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht van werken van Buchelius is aanzienlijk.⁶ Deze documenten geven niet alleen informatie over Utrecht in zijn tijd, maar ook over hoe hij als antiquaar onderzoek deed.⁷

Daarnaast is Buchelius zelf om verschillende redenen een erg boeiend persoon. Hij leefde namelijk op een omslagpunt in de geschiedenis. Al voor zijn zesde levensjaar was de Tachtigjarige Oorlog uitgebroken. Naast de spanningen en onzekerheden die dat met zich meebracht, veranderde op een ander gebied nog meer. Ook de Reformatie deed de gevestigde orde trillen op zijn grondvesten. Buchelius groeide op in een katholiek gezin, met een vader en oom die kanunnik waren. De seculiere kanunniken waren geestelijken van hoge afkomst, die waren gevestigd in vijf kapittels rondom kerken in de stad. Ze verschilden van monniken

---

⁵ Judith Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000) 18.

⁶ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 22.

⁷ Hoe Buchelius als antiquaar onderzoek deed zal besproken worden in hoofdstuk 1.

in de zin dat zij zich niet hoefden te houden aan strenge regels over bijvoorbeeld kuisheid. De kanunniken hadden niet alleen religieuze macht, maar ook op politiek en wereldlijk gebied hadden ze veel te zeggen. Ze hadden veel grond in hun bezit, spraken recht en hadden invloed op de verkiezing van belangrijke geestelijke posities.⁸ Tijdens de Reformatie zou hun macht en invloed beperkt worden. Buchelius was ooggetuige van deze grote veranderingen in het ooit belangrijkste kerkelijke centrum van de Noordelijke Nederlanden. Hij kwam bovendien tijdens de Reformatie ook zelf in aanraking met het protestantisme. Uiteindelijk zou hij, na zijn huwelijk met een protestantse vrouw, het katholicisme loslaten om een overtuigd calvinist te worden.⁹ Deze overgang kan ons niet alleen in het algemeen meer vertellen over de religieuze keuzes waar mensen in die tijd mee te maken kregen, het maakt de persoon Buchelius in het bijzonder tot een erg fascinerend persoon.

De hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag die in dit onderzoek gesteld wordt is: hoe kan de *Descriptio* van Buchelius gekarakteriseerd worden en wat zegt de onderwerpkeuze over zijn bedoelingen met dit werk? Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag worden de volgende deelvragen gesteld: in welke context is de *Descriptio* ontstaan? Hierbij zal gekeken worden naar de achtergrond van Buchelius zelf en wat de inhoud van de *Commentarius* en de *Descriptio* is. De tweede deelvraag die gesteld zal worden is: wat karakteriseert de *Descriptio*? Hierbij worden de kenmerken van een populair genre van stedenbeschrijvingen besproken. Vervolgens zullen de uitkomsten hiervan vergeleken worden met kenmerken van de *Descriptio* om te bepalen of Buchelius' werk in deze categorie valt. De derde deelvraag luidt als volgt: welke onderwerpen vond Buchelius belangrijk en wat zegt dit over zijn bedoelingen? Uit de tekst zullen de onderwerpen gedestilleerd worden waarvan is gebleken dat Buchelius er opvallend in geïnteresseerd was. Hieruit kan wellicht worden afgeleid of Buchelius een bepaalde boodschap had die hij wilde overbrengen.

Hoe zal dit onderzoek in zijn werk gaan? Het bestuderen van de *Descriptio* zelf gaat via www.utrechtsekronieken.nl. Op de site staat niet alleen informatie over de *Descriptio*, Buchelius en de overlevering van het handschrift, maar ook de scans van het origineel en de

---

⁸ Benjamin J. Kaplan, *Calvinists and Libertines. Confession and community in Utrecht 1578-1620* (Oxford 1995) 113-115; Jan Kuys, *Repertorium van collegiale kapittels in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Hilversum 2014) 35.

⁹Judith Pollmann heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de reformatie van Buchelius in haar boek *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000).

Latijnse tekst getranscribeerd met de Nederlandse vertaling ernaast.¹⁰ Bij het bestuderen van de tekst zal voornamelijk worden gekeken naar de inhoud. De onderwerpen die Buchelius behandelt, staan hierin centraal, waarbij gelet zal worden op de hoeveelheid bladzijdes en zijn woordgebruik.

Verder zal de secundaire literatuur worden gebruikt om meer te weten te komen over de achtergronden van het werk, leven van Buchelius en zijn historische context. Over zijn leven en zijn andere werken is genoeg geschreven. Aan de hand van deze werken kan de achtergrond van Buchelius en daarmee ook zijn interesse voor het verleden en zijn manier van onderzoek beschreven worden.

Historiografie

Judith Pollmann onderzoekt in haar boek *Een andere weg naar God, de reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* de overgang van Buchelius van katholiek naar gereformeerd.¹¹ Hierbij geeft ze niet alleen een goed overzicht van zijn leven, maar gaat daarnaast ook in op de historische context waarin hij leefde. Zoals hierboven gezegd vonden er tijdens het leven van Buchelius grote religieuze veranderingen plaats. Dit boek helpt deze context nader te illustreren.

Een ander secundair werk is het boek *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkundig onderzoek in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* van Sandra Langereis.¹² Ook zij geeft een uitgebreide beschrijving van zijn leven, waarna ze zich vooral richt op zijn rol als onderzoeker van het verleden en geschiedschrijving in die periode in het algemeen. Dit boek beschrijft al met al wat Buchelius als antiquaar nou precies deed.

De inleiding en woord vooraf van G. Brom en L.A. Langeraad op de editie van de *Commentarius* uit 1907 geeft ook veel informatie over het leven van Buchelius. Dit boek verscheen 100 jaar geleden en hoewel sommige ideeën in de tussentijd wel achterhaald zijn, geeft deze inleiding nuttige informatie over Buchelius.

---

¹⁰ Het handschrift is toegankelijk via <http://www.utrechtsekronieken.nl/zoeken?mivast=3005&mizig=336&miadt=39&milang=nl&misort=brn%7Cde-sc&mif1=Historische%20aantekeningen%20over%20de%20stad%20Utrecht&miview=ldt>. De *Descriptio* is vertaald door Kees Smit en Frits de Gooijer.

¹¹ Judith Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000).

¹² Sandra Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*, (Hilversum 2001).

Een boek dat ingaat op het fenomeen stadsbeschrijvingen is *De wereld van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek*.¹³ In dit boek doet Verbaan onderzoek naar het genre van de stadsbeschrijving dat in de eerste helft van de zeventiende eeuw erg populair werd. Hij gaat hierbij ook in op de kenmerken van het stedenlof, ofwel *laus urbis*, een ander genre dat invloed heeft gehad op het ontstaan van de stadsbeschrijvingen. Verbaan schetst zoals hij het zelf noemt de anatomie van het genre, wat van pas komt bij het vergelijkende onderzoek in hoofdstuk 2.

Het boek *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600* van Llewellyn Bogaers gaat over het dagelijks leven tijdens de Reformatie in Utrecht, de context waar Buchelius in leefde.¹⁴ Dit boek geeft een uitstekend overzicht van de historische context. Een ander boek dat over de Reformatie in Utrecht gaat is *Calvinists and Libertines. Confession and Community in Utrecht 1578-1620* van Benjamin Kaplan.¹⁵ Ook hij beschrijft het Utrecht waar Buchelius in leefde.

Over de historische context en het leven van Buchelius is al met al genoeg bekend. Aan de *Descriptio* op zichzelf is daarentegen niet heel veel aandacht besteed in de historiografie. De *Commentarius* wordt als grootste werk van Buchelius uiteraard wel genoemd, maar vaak worden alleen de algemene kenmerken besproken. Nog vaker gaat het vooral over het tweede gedeelte van het handschrift waarin de reisverslagen en dagboek aantekeningen staan. De centrale positie die de *Descriptio* in dit onderzoek inneemt, zal dan ook nieuwe kennis opleveren.

Eerder onderzoek

Met het digitaliseren en vertalen van het handschrift op de site van de Utrechtse Kronieken wordt het voor het eerst in 100 jaar weer openbaar gemaakt. Waarom is er in de loop der jaren zo weinig aandacht besteed aan de *Descriptio*? Een factor kan zijn dat de *Commentarius* lang en ongestructureerd is, wat het tot taaie materie maakt om te bestuderen. De tekst is daarnaast in het Latijn geschreven, wat nog een moeilijkheidsfactor is. Ook is een groot gedeelte van het handschrift nooit officieel uitgegeven. Om het handschrift in zijn geheel te bestuderen moest de onderzoeker in de periode voor de ontsluiting op www.utrechtsekronieken.nl, zich naar de

---

¹³ Eddy Verbaan, *De wereld van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2011).

¹⁴ Llewellyn Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600* (Utrecht 2008).

¹⁵ Benjamin Kaplan, *Calvinists and Libertines. Confession and Community in Utrecht 1578-1620* (Oxford 1995).

Universiteitsbibliotheek Utrecht begeven om het daar ter plekke in te zien. De andere handschriften van Buchelius zijn verspreid over archieven in binnen- en buitenland.¹⁶ Een andere en erg belangrijke factor is dat men binnen het onderzoek naar het verleden lange tijd geen aandacht had voor dit soort onderwerpen en teksten. In de negentiende en twintigste eeuw waren historici en archivariissen niet geïnteresseerd in het werk van antiquaren als Buchelius.¹⁷ In deze antiquarische werken werd onderzoek gedaan naar het oudere verleden. De historici en archivariissen waren op zoek naar bronnen waarin de schrijvers over contemporaine gebeurtenissen schreven. Deze ‘betrouwbare’ bronnen van ooggetuigen zouden veel meer nuttige informatie opleveren dan de subjectieve geschiedschrijving en egodocumenten van de antiquaren, meende men.¹⁸ Vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw ontstond met de opkomst van sociale geschiedenis en cultuurgeschiedenis steeds meer belangstelling voor historisch onderzoek en beeldvorming in en uit het verleden. De doelen en keuzes van de antiquaren in hun historische context werden vanaf dat moment ook onderwerp van onderzoek.

Ondanks deze toenemende interesse voor handschriften als de *Commentarius* is er tot op heden nog geen goed onderzoek gedaan naar de *Descriptio*. Het *Diarium* geeft veel duidelijke informatie over Buchelius en zijn leven, wat het tot aantrekkelijk materiaal maakt om de persoon Buchelius te onderzoeken. Vergeten wordt dat ook de beschrijvende *Descriptio* hints geeft over Buchelius als persoon en onderzoeker. Vaak wordt in onderzoek de nadruk gelegd op het tweede gedeelte van de *Commentarius*, gecombineerd met zijn briefwisselingen en andere werken. Er is dus nog genoeg in de stadsbeschrijving van Utrecht te ontdekken en te onderzoeken. In dit opzicht zal dit onderzoek vernieuwend zijn.

Hoofdstukken

In het eerste hoofdstuk wordt de context beschreven waarin de *Descriptio* ontstond. Hierbij zal onder andere gekeken worden naar Buchelius als antiquaar en de inhoud van het handschrift. Het tweede hoofdstuk gaat in op hoe de *Descriptio* gekarakteriseerd kan worden. Was het een *laus urbis*, een *stedenlof*? Het literaire werk van het stedenlof staat in een lange traditie. Deze lofdichten moesten aan bepaalde kenmerken voldoen, zoals de onderwerpen die behandeld moesten worden. Deze vereiste onderdelen zullen eerst besproken worden en

---

¹⁶ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 10.

¹⁷ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 20.

¹⁸ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 10.

vervolgens vergeleken worden met kenmerken van de *Descriptio*. Voldoet Buchelius' handschrift aan de vereiste onderwerpen en kenmerken? Of kiest Buchelius voor een eigen versie van het genre?

In het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar de bedoelingen van Buchelius in de *Descriptio*. Wat wil hij overbrengen aan de lezer? Hierbij zal gekeken worden aan welke onderwerpen hij het meeste aandacht besteedt, wat hij belangrijk vindt om te noemen en waar hij juist geen aandacht voor had. Zijn keuzes kunnen ons iets vertellen over welk doel hij voor ogen had tijdens het schrijven van de *Descriptio*. Wilde hij simpelweg kenmerken van de stad opsommen, of had hij andere bedoelingen?

Hoofdstuk 1: Buchelius en de *Descriptio*

1.1 Het leven van Buchelius

Arnoldus Buchelius werd op 18 maart 1565 geboren als bastaardzoon van de Utrechtse kanunnik van Sint-Pieter Aernout van Buchell.¹⁹ Hij groeide op bij zijn moeder en stiefvader. In zijn memoires in onder andere het *Diarium*, vertelt Buchelius uitgebreid over zijn leven en herinneringen, waardoor veel over zijn leven bekend is. Omdat Buchelius uit een welgestelde familie kwam, werd hij op zijn twaalfde naar de gerenommeerde Hieronymusschool gestuurd. Op deze Latijnse school werd Buchelius voorbereid op een academische opleiding. Hij leerde er vloeiend lezen, schrijven en spreken van de klassieke talen.²⁰ Zijn eerste stappen in de wereld van de geschiedschrijving maakte hij nadat hij in 1581 van de Hiëronymusschool was gegaan. Om zijn schrijfstijl te verbeteren las Buchelius naar eigen zeggen zoveel mogelijk boeken. Hieronder vielen ook historische werken. Deze ‘stomme leraren’ zouden hem veel meer leren dan de leraren op school, vond hij.²¹ De aantekeningen die hij bij het lezen van de boeken maakte, gebruikte hij waarschijnlijk later voor de *Commentarius*. Helaas zijn deze eerste historische aantekeningen niet overgeleverd.²²

Het mocht duidelijk zijn dat deze bezigheden geen brood op de plank konden brengen en na enig aansporen van zijn familie ging Buchelius in 1583, op zijn achttiende, naar Leiden om daar rechten te studeren. Een jaar later vervolgde hij zijn studie in Douai. Na een jaar trok hij door naar Parijs. In deze tijd volgde hij niet alleen colleges, maar begon ook zijn fascinatie met het verleden. In Parijs ontmoette hij bijvoorbeeld de oudheidkundige Philips van Wingen. Van Wingen introduceerde het oudheidkundige veldwerk bij hem en leerde Buchelius Romeinse en middeleeuwse oudheden te herkennen en na te tekenen.²³ Dit soort onderzoek viel in vruchtbare aarde bij Buchelius. Deze interesse in onderzoek naar oudheden zou hij de rest van zijn leven houden. Naast deze introductie in oudheidkundig onderzoek bezocht Buchelius in Parijs de archieven en bibliotheken van kerken en kloosters om het lezen van oude handschriften te oefenen. Ook begaf hij zich in de graftombes in de basiliek van Saint-Denis, waar hij tekeningen maakte van de tombes van de Franse vorsten. Daarnaast maakte

---

¹⁹ Arnoldus Buchelius is de Latijnse versie van zijn officiële naam, Aernout van Buchell. Aangezien hij schreef onder de Latijnse naam zal deze in dit onderzoek worden gebruikt.

²⁰ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 65.

²¹ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 52.

²² Ibidem.

²³ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 69.

hij lijsten van de personen die daar hun laatste rustplaats hadden.²⁴ Dit soort tekeningen en lijsten zou hij de rest van zijn leven maken en we zien deze dan ook terug in de *Descriptio*. De jaren na Parijs zou Buchelius blijven reizen naar onder andere Duitsland en Italië. Tijdens deze reizen ontmoette hij nog meer geleerden, en ging overal waar hij kwam op zoek naar de aanwezigheid van de Romeinse Oudheid.²⁵ Tijdens deze reizen hield hij notities en aantekeningen bij, die later verwerkt zouden worden in de *Commentarius*. Toen Buchelius in 1588 terugkeerde naar Utrecht had hij alle tijd om zijn nieuwe kennis en kunde toe te passen op de studie van het Utrechtse verleden. Hij tekende en beschreef de kerken die zwaar te verduren hadden gekregen vanwege de beeldenstorm in 1566. Daarnaast reisde hij rond om Romeinse overblijfselen te vinden in Utrecht en omgeving.²⁶ Dit veldwerk, gecombineerd met literatuuronderzoek, legde de basis voor de *Descriptio*, waar hij een paar jaar later mee zou beginnen.

In deze jaren was hij tevens secretaris van hoge edellieden. Dit maakte hem echter niet gelukkig. In 1592 vertrok hij opnieuw naar Leiden om zijn licentiaat in het recht te behalen.²⁷ Dit lukte, waarna hij weer terug naar Utrecht ging om te werken als advocaat.²⁸ Tot 1611 zou hij zijn werk en zijn studies naar het verleden combineren. Daarna stopte hij met werken om zich tot zijn dood alleen maar met het verleden bezig te houden.

1.1.2 Buchelius als antiquaar

Zie mij daar een antiquaar geworden! (...) Lach niet, ik houd zeer veel van deze beuzelarijen. (...) Maar zo te beuzelen heb ik geleerd van Carrio (...) en van Philips van Wingen, die me zo gek heeft gemaakt, dat we alle hoeken van Parijs hebben doorsnuffeld. We hebben grafschriften verzameld en tekeningen gemaakt van marmeren monumenten en van vormen van antieke baden en aquaducten, waarvan daar de ruïnes te vinden zijn. Goede goden, wat een onnuttig werk, maar hoe aangenaam!²⁹

Dit schreef Buchelius in 1586 aan zijn studievriend Adam Verduin naar aanleiding van zijn verblijf in Parijs. Hoewel hij het nog wel een tikkeltje spottend schrijft, noemt hij zichzelf voor het eerst een antiquaar. De term antiquaar kende in de loop van de tijd verschillende betekenissen. In de tijd van Buchelius hield een antiquaar, ook wel oudheidkundige, in dat men binnen de humanistische geschiedschrijving historisch bronnenmateriaal opspoorde,

---

²⁴ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 70.

²⁵ Ibidem, 71.

²⁶ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 77.

²⁷ Ibidem, 83.

²⁸ G. Brom en L.A. Langeraad, *Diarium van Arend van Buchell* (Amsterdam 1907) xix.

²⁹ Vertaling door Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 26. Brief van Buchelius aan Verduin, 20 september 1586.

bestudeerde en evalueerde. Dit materiaal bestond uit historische teksten zoals verhalen en archiefstukken die zo contemporair mogelijk geschreven waren. Ook was het documenteren van de materiële overblijfselen uit het verleden belangrijk. Hieronder vielen archeologische vondsten, gebouwen en heraldische afbeeldingen op bijvoorbeeld graftombes. Het was de taak van de antiquaar zoveel mogelijk van dit materiaal te verzamelen en te becommentariëren. Dit leverde een grote collectie bronnen, teksten en tekeningen op. In de brief in zijn beginjaren als onderzoeker van het verleden is Buchelius nog spottend over zijn eigen onderzoek, maar een paar decennia later zou hij zich, na de dood van zijn enige zoon, volledig en zonder schaamte in de wereld van het onderzoek storten.³⁰

Studenten uit de bovenlaag van de bevolking maakten tijdens hun opleidingen op de universiteiten kennis met humanistische manieren van schrijven en denken. Deze manier van denken verspreidde zich vanuit Italië over de rest van Europa in de vijftiende en zestiende eeuw. Het humanisme moet niet gezien worden als een ideologie, maar meer als een vaardigheid in het hanteren van begrippen, instrumenten en technieken.³¹ Humanisten richtten zich voornamelijk op de literaire cultuur en de taal van de klassieke werken. De bronnenkritiek van antiquaren als Buchelius hield daarom in dat zij die literaire cultuur van de klassieke oudheid bestudeerden en bekritiseerden. Hierbij werd de filologische methode toegepast, wat inhield dat de talen en teksten in combinatie met hun historische context bestudeerd werden.³² Een belangrijk aspect was ook het verbeteren van de informatie in die klassieke werken.³³ In de zestiende eeuw richtte het onderzoek zich ook steeds meer op bronnen die van na de oudheid dateren. Vanaf toen werden ook onderwerpen als de Bataafse oudheid en middeleeuwse kronieken bestudeerd.³⁴ De antiquaren waren dus een soort bronnenjagers, op zoek naar juiste informatie. Hierbij was het Latijn overigens de voertaal.

1.2 De *Commentarius*

De *Commentarius* was het belangrijkste en grootste werk wat Buchelius tijdens zijn leven zou schrijven. In ongeveer 550 pagina's komt een grote hoeveelheid aan onderwerpen aan bod, waaronder resultaten van zijn humanistische onderzoek. De volledige en vertaalde titel van de

---

³⁰ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 25-27.

³¹ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 37-38.

³² Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 39.

³³ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 61. Buchelius becommentarieerde bijvoorbeeld middeleeuwse kronieken van Johannes Beka en Wilhelmus Heda.

³⁴ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 44.

Commentarius luidt als volgt: ‘Journaal van de dagelijkse aangelegenheden, waarin- behalve reizen door diverse streken, de situering van steden en dorpen, de oudheden, heersers, instituties en leefgewoonten- vele exempels voorkomen van zaken die in zowel het openbare als het persoonlijke leven plegen plaats te vinden. Ze zullen voor de lezers nuttig of ten minste niet onaangenaam zijn, al naar gelang ieders aard’.³⁵

Het doel was niet alleen over Utrecht te schrijven, maar ook om de lezer mee te nemen op de verschillende buitenlandse reizen die de auteur maakte. Dit komt naar voren in de inhoud van de *Commentarius*. Het eerste deel van het werk beslaat de *Descriptio*, waarover later meer. Het *Diarium*, het tweede en grootste deel van het werk, bestaat uit het ‘dagboek’. Hij schreef over gebeurtenissen vanaf 1560, vijf jaar voor zijn geboorte, waarbij hij maandelijks geordende aantekeningen presenteerde. Hij schreef hierin niet alleen over gebeurtenissen uit zijn persoonlijke leven, maar ook over algemene gebeurtenissen in Utrecht en de Nederlanden.³⁶

Deze bijzondere combinatie geeft een helder en gedetailleerd beeld van het dagelijks leven en de belangrijke gebeurtenissen in de tijd van Buchelius. Naast zijn dagboekantekeningen beschreef hij ook zijn studiereizen naar Frankrijk, Italië en Duitsland. Hierbij maakte hij weer veel oudheidkundige notities, aangevuld door tekeningen van de bouwwerken die hij tegenkwam in de vreemde steden. Ondanks de algemene gebeurtenissen die Buchelius noteerde, was het tweede gedeelte veel persoonlijker. Het eerste gedeelte waarin de stadsbeschrijving van Utrecht staat, de beschrijvende *Descriptio*, koppelde hij aan het persoonlijke gedeelte door te beginnen met: ‘Bij mijn vaderstad, die mij het begin van mijn leven en van mijn reis op aarde heeft geschonken, zal ik beginnen’.³⁷

Uit onderzoek door Judith Pollmann in haar boek *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1665-1641)* is gebleken dat Buchelius in de inleiding van zijn boek, de *Praefatio*, al duidelijk maakt wat zijn doel van het schrijven van dit boek is. Daar noemt hij, geheel volgens de humanistische interesse, auteurs uit de klassieke oudheid die ‘hun daden in oorlog en vrede, de zeden van volkeren, de ligging en het karakter van verschillende gebieden’ hadden beschreven.³⁸ Buchelius zegt vervolgens dat hij zelf

---

³⁵ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 73.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Arnoldus Buchelius, *Commentarius*, 11. (Alle verwijzingen naar de tekst van Buchelius slaan op de vertaling op de site van de Utrechtse Kronieken. De paginanummers corresponderen met de nummering van de digitale versie van het handschrift. In het vervolg zal naar de *Commentarius* verwezen worden met de volgende afkorting: ‘ABC’, wat staat voor Arnoldus Buchelius, *Commentarius*.); Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 74.

³⁸ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 26-27.

misschien niet zulke verre reizen heeft gemaakt, maar wel ‘alle gedenkwaardige zaken die ik gezien of gehoord heb, in dit korte commentaar verzamel’.³⁹ Uit deze uitspraken blijkt dat Buchelius het persoonlijke gedeelte, namelijk het tweede deel van het boek, eigenlijk het belangrijkste vindt. In combinatie met de hoop die hij in de titel van het boek uitspreekt, namelijk dat de lezer er nut in vindt of het ten minste niet onaangenaam leeswerk vindt, wordt de indruk gewekt dat Buchelius voor zijn avonturen en levenslessen een lezerspubliek voor ogen had. Een andere aanwijzing hiervoor is het feit dat Buchelius de lezer direct aanspreekt, nog voor de inleiding. Hierin zegt hij het volgende:

Aan de nieuwsgierige lezer, U zult misschien denken dat onze beuzelarijen heel wat voorstellen, Lezer, maar laat uw opgetrokken wenkbrauw maar zakken. Wat u ziet, is een mengsel van niet al te serieuze aangelegenheden en lichtvoetige trivialiteiten. En ik erken, dat werk zint u niet. Mij doet het genoegen, en ik verzamel deze trivialiteiten graag en met blij gelaat. En hier vind ik datgene waardoor ik geleerder word.⁴⁰

Met de laatste zin impliceert Buchelius dat ook de lezer geleerder kan worden door de levenslessen zijn boek te lezen. De lezer die Buchelius voor ogen had moest een goede opleiding hebben gehad, aangezien de tekst geheel in het Latijn is geschreven. Ondanks het feit dat Buchelius zijn tekst opdroeg aan een lezerspubliek is de *Commentarius* tijdens zijn leven nooit gedrukt.⁴¹

1.3 De *Descriptio*

Hoe verhoudt de *Descriptio* zich tot de rest van het handschrift? Zoals hierboven beschreven, gaat het grootste deel van het handschrift over het persoonlijke leven van Buchelius. Het eerste gedeelte van het handschrift gaat echter over de geschiedenis en kenmerken van zijn geboortestad, Utrecht. In deze stad begon en eindigde zijn leven. Hij verdeelt de *Descriptio* in vier hoofdstukken. Na een korte introductie begint hij met een hoofdstuk over de komst van de Bataven naar het gebied rondom de Rijn in de Romeinse tijd. Hij schrijft in dit hoofdstuk onder andere over de ligging en grootte van het gebied van de Bataven, waarna hij ingaat op de eigenschappen en gewoontes van dit volk. Hierbij gebruikt hij de informatie van schrijvers

---

³⁹ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 27.

⁴⁰ ABC, 5.

⁴¹ Sandra Langereis bespreekt in haar boek de theorie dat Buchelius ook nooit de bedoeling had de *Commentarius* te drukken, op basis van de vormgeving van het handschrift. Voor meer hierover, zie Langereis, *Een andere weg naar God*, 78-79.

uit de klassieke oudheid, die hij ook bij naam noemt en beoordeelt op betrouwbaarheid. In de kantlijn maakt Buchelius aantekeningen in welke boeken en teksten van de klassieke auteurs hij de informatie had gevonden. Ter ondersteuning van zijn informatie tekende Buchelius een kaart van hoe de Nederlanden volgens hem onder verschillende volkeren verdeeld was.⁴² Het tweede hoofdstuk van de *Descriptio* is 'een korte beschrijving van de rivier de Rijn'.⁴³ Buchelius vond het belangrijk dit onderwerp te behandelen, want 'aan de oever van de Rijn ben ik geboren, en ik herinner me hoe vaak ik daarlangs gezworven heb'.⁴⁴ Ook later in de *Descriptio* zal Buchelius dit soort 'formele' onderwerpen koppelen aan zijn leven en herinneringen. Hoofdstuk 3 van de *Descriptio* gaat over de komst van de Franken en andere volken, beginnend in ca. 260 n. Chr. Hij gaat hierbij in op hun oorsprong en daden. Na deze geschiedenis besproken te hebben, begint het belangrijkste en langste hoofdstuk: Utrecht. Diverse onderwerpen komen hierin voorbij. Buchelius begint bijvoorbeeld met de etymologie van de naam van de stad, de oorsprong van de stad onder de Franken, gevolgd door een lijst van de Utrechtse bisschoppen. Hij gaat daarna verder met de beschrijving van de stad, waarbij hij begint met het stadsaanzicht van Utrecht, 'naar de huidige toestand, in het jaar 1590'.⁴⁵ Daarna schrijft hij over de grootte van de stad, de poorten, verdedigingswerken en de torens. Vervolgens worden de religieuze instellingen zoals de kapittels en het uiterlijk van hun kerken beschreven. Hierbij gaat het bijvoorbeeld over de grafschriften en decoratie. Vervolgens komt er een lijst van de landcommandeurs van het Duitse Huis. De ordes van de johannieters, franciscanen, dominicanen maar ook Utrechtse abdijen en hun abten worden ook genoemd. Daarna schrijft Buchelius over bruggen, riolen, marktvrouwen, het recht om munten te slaan, de straten, de bisschoppen en het stadsbestuur. Tevens worden aanwezige of juist verdwenen adellijke families opgesomd, net als 'talenten' en beroemdheden die de stad heeft voortgebracht. Vervolgens komen de zeden en gewoonten, waaronder begrafenissen en huwelijksgebruiken, voedsel, privileges en schenkingen, feesten en feestdagen en wederom de verdwenen families aan de orde. Bij wijze van slotwoord sluit Buchelius af met schrijvers die lof hebben gesproken over de stad, om vervolgens abrupt te eindigen met enige literaire verwijzingen.

Het mag duidelijk zijn dat er een grote variatie onderwerpen in de *Descriptio* aan de orde komt. Zo'n grote hoeveelheid zelfs, dat het geheel een onsamenvattende indruk maakt.

---

⁴² ABC, 12-14.

⁴³ Ibidem, 14.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, 24.

Hoewel Buchelius chronologisch begint, lijkt het alsof hij tegen het eind aan steeds meer het overzicht verliest. Zeker na de opsomming van de religieuze ordes in het hoofdstuk over Utrecht gaat hij van de hak op de tak van het ene onderwerp naar het andere. Met name bij het gedeelte over de zeden en gewoonten van de inwoners van Utrecht ontstaat de indruk dat hij op het laatste moment nog allerhande onderwerpen wilde toevoegen. Omdat het verhaal in de *Descriptio* niet zo soepel loopt, is een logische denkstap dat Buchelius de *Descriptio* niet aan één stuk door heeft geschreven, maar dat hij op verscheidene momenten aan verschillende delen werkte. Aan de hand van jaartallen en gebeurtenissen in de tekst kan worden vastgesteld of dat inderdaad het geval was. Door te letten op bepaalde gebeurtenissen die genoemd worden, kan worden bepaald in welk jaar Buchelius schreef, waarna de volgorde waarin de *Descriptio* ontstond vastgesteld kan worden.

1.3.2 Datering

In de eerste plaats schrijft Buchelius soms letterlijk op in welk jaar hij aan de tekst werkt. Hij schrijft bijvoorbeeld over de terugkeer van een vriend: ‘Niet lang geleden is hij naar Italië vertrokken, en zal dit jaar, in 1592, terugkomen, heb ik van zijn broer gehoord’.⁴⁶

Ook door de grafschriften die hij noteert kan het moment worden bepaald waarop hij het op zijn vroegst kan hebben opgeschreven. Hij noemt onder andere het grafschrift van Caspar van Haamstede en Moermont. Deze kanunnik stierf volgens de aantekening van Buchelius op 16 januari 1598.⁴⁷ Buchelius kan de sterfdatum op de grafsteen pas gezien hebben na de dood van de kanunnik en het vervaardigen van de grafsteen, en moet dit dus of in 1598, of na dit jaar opgeschreven hebben. Verderop in de tekst geeft Buchelius een lijst van de abten van de Paulus-abdij. Als laatste in deze lijst noemt hij Dirk van Driel, die stierf in 1593. Ook dit jaartal geeft aan wanneer Buchelius op zijn vroegst deze tekst noteerde. Wat ook opvalt, is het verschil in jaartal tussen deze twee voorbeelden, gecombineerd met de positie in het handschrift. De grafsteen van de kanunnik dateert uit 1598, maar komt eerder in de tekst voor dan de bladzijde waarop de sterfdatum van de abt uit 1593 wordt genoemd. Omdat er eerder aanwijzingen zijn dat Buchelius de tekst in 1592 schreef, is daarmee duidelijk dat Buchelius op verscheidene momenten aan verschillende delen van de tekst werkte. Dat gebeurde in niet-chronologische volgorde.

---

⁴⁶ ABC, 69.

⁴⁷ Ibidem, 44.

De vroegst mogelijke datering is in 1591, waarvan er meerdere in het handschrift te vinden zijn. Dit geeft aan dat Buchelius in het begin van de jaren '90 van de zestiende eeuw het grootste gedeelte vervaardigde.⁴⁸ Buchelius bleef nog jaren aan de *Descriptio* werken. Hij maakte aantekeningen tot minstens 1626: 'Rond augustus 1626 is de nieuwe poort van natuursteen voltooid, met veel kosten en moeite'.⁴⁹

---

⁴⁸ Voorbeelden hiervan zijn verwijzingen naar brieven, waarvan sommige bewaard zijn gebleven en uit 1591 komen, blijkt uit onderzoek door de vertalers. Ook door verwijzingen naar de data van bouwprojecten of gebeurtenissen is duidelijk dat veel uit 1591 komt.

⁴⁹ ABC, 28. Buchelius bedoelt de Hofpoort aan de Nieuwegracht.

Hoofdstuk 2: De *Descriptio* een *laus urbis*?

In het vorige hoofdstuk is de grote hoeveelheid onderwerpen in de *Descriptio* besproken. De vraag die in dit hoofdstuk beantwoord wordt, is hoe het handschrift het beste gekarakteriseerd kan worden. De meeste auteurs die schrijven over de *Commentarius* noemen de *Descriptio* een ‘historisch-topografische beschrijving’, of een ‘stadsbeschrijving’.⁵⁰ Ze hebben gelijk in het opzicht dat Utrecht aan de hand van historische en topografische kenmerken wordt beschreven, maar de vraag is of de *Descriptio* te karakteriseren is als enkel een beschrijving. Wilde Buchelius niet meer dan dat doen? In dat geval schiet de term die de auteurs gebruikten tekort. Dat is de reden waarom in dit hoofdstuk onderzoek gedaan wordt of de *Descriptio* een *laus urbis* genoemd mag worden, ook wel bekend onder de termen stedendicht of stedenlof. Dit genre karakteriseert zich ook als een stadsbeschrijving, maar heeft als voornaamste doel de desbetreffende stad de hemel in te prijzen. Zou dit ook Buchelius’ bedoeling geweest kunnen zijn?

Een van de weinigen die uitgebreid onderzoek gedaan heeft naar de literaire genres van de Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw die te maken hebben met het beschrijven van steden is Eddy Verbaan, in zijn boek *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek*.⁵¹ Hij beschrijft de ontwikkeling van verschillende genres, en hoe de combinatie van die genres in de tweede helft van de zeventiende eeuw resulteerde in de stadsbeschrijvingen. Hierbij beschrijft hij de ‘anatomie’, de onderwerpen en kenmerken. De stadsbeschrijving kwam op als apart genre enkele decennia nadat Buchelius het grootste gedeelte van de *Descriptio* al geschreven had. Daarom kijken we in dit hoofdstuk naar de *laus urbis*, een genre dat al eeuwenlang bestond voor Buchelius de eerste hand aan de *Descriptio* legde. Eerst zullen de kenmerken van een stedenlof besproken worden, waarna deze vergeleken zullen worden met de kenmerken van de *Descriptio*. Hieruit zal blijken of Buchelius inderdaad binnen de kaders van het stedenlof blijft, of dat de *Descriptio* toch anders gekarakteriseerd moet worden.

---

⁵⁰ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 74; Pollmann, *Een andere weg naar God*, 23.

⁵¹ Eddy Verbaan, *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2011).

2.1 De *laus urbis*: onophoudelijke lof

Al in de oudheid was er sprake van literaire werken waarin steden werden geprezen. In de Griekse *epen* werden bijvoorbeeld de steden waar de helden aankwamen beschreven. Deze werken waren strikt volgens de regels van de retorica geschreven. Het principe achter het prijzen was dat er verschillende positieve, loffelijke kanten van een bepaalde zaak werden besproken.⁵² Ook over andere vereiste kenmerken van een stedenlof waren regels geformuleerd. Deze zouden nog lange tijd, ook in de tijd van Buchelius, invloed hebben bij het schrijven van een stedenlof. Het eerste werk dat in de Nederlanden verscheen dat getypeerd kan worden als een stedenlof was geschreven door voordrachtskunstenaar Dirc Mathijszoon. Het gedicht gaat over Haarlem en verscheen in 1400. In dit 154 regels tellende gedicht schrijft hij waarom Haarlem alles heeft wat een goede stad betaamt.⁵³ Alle stedendichten werden, net als het werk van Mathijszoon, in rijm geschreven.

Na het werk van Mathijszoon gebeurde er in de Nederlanden lange tijd niet veel op het gebied van stedendichten. Pas aan het eind van de zestiende eeuw leefde het genre opnieuw op. Vaak waren de dichtwerken in die periode onderdeel van andere teksten, zoals geografische en historische werken, maar ook in bijschriften van prenten en kaarten en dichtbundels.⁵⁴ Na verloop van tijd werden de stedendichten ook zelfstandig uitgegeven. Bekende stedendichters uit deze periode waren onder andere Samuel Ampzing, die Haarlem prees, en Constantijn Huygens, die hetzelfde met verscheidene steden deed. Deze gedichten waren thematisch geordend, de dichters hielden zich allemaal aan dezelfde onderwerpen.⁵⁵ Deze onderwerpen werden in de vroegmoderne tijd besproken door theoretici, die op hun beurt geïnspireerd waren door de theoretici uit de klassieke oudheid. Zo schreef de Leidse hoogleraar Vossius over vijf onderwerpen die deel uit moesten maken van het prijzen van een stad. Deze waren als volgt: de stichters van de stad, de ouderdom, de ligging, de belangrijkste gebouwen en de burgers en inwoners.⁵⁶ Veel van de stedendichten aan het eind van de zestiende en aan het begin van de zeventiende eeuw volgden dit patroon.⁵⁷

Onderwerpen als de goede staatsinrichting, prestaties op het gebied van wetenschappen en schone kunsten en de daden werden als deugdzame kwaliteiten van de stad

---

⁵² Slits, *Het Latijnse stedendicht*, 6.

⁵³ Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 87.

⁵⁴ *Ibidem*, 90.

⁵⁵ *Ibidem*, 91.

⁵⁶ *Ibidem*, 91-92.

⁵⁷ *Ibidem*, 93.

genoemd.⁵⁸ Het onderwerp over de ligging was vaak bedoeld om zowel de stad als het omringende platteland te behandelen. Over de omgeving werden bijvoorbeeld de vruchtbaarheid van het land en de mogelijkheden om goederen aan te voeren genoemd, maar ook de recreatieve mogelijkheden voor de inwoners. Theoreticus Scaliger noemde dit in de zestiende eeuw de *locus*. Over de *situs*, de stad zelf, werden de verdedigingswerken en gebouwen genoemd, en werden onderwerpen als het stratenpatroon besproken.⁵⁹ Een van de voorbeelden waarin deze onderwerpen naar voren komt is het gedicht van Cornielie Brandt uit 1594. In de *Himne en l'honneur de la ville de Leyden* 'bespreekt hij de naam van de stad en haar prachtige omgeving. Uitgebreider gaat hij in op de topografie van de stad zelf, met haar verdedigingswerken, straten, grachten en gebouwen. Hij sluit af met een aantal onderwerpen dat we onder de noemer "burgers" kunnen samennemen: de wijsheid van de stadsregering, de belegeringen die de stad heeft doorstaan (...) en een korte passage over de Leidse universiteit'.⁶⁰ De oorsprong en verdere historie werd ook belicht. Op deze manier werd zowel de materiele als morele welvaart van een stad genoemd. Overkoepelend was de boodschap dat deze welvaart alleen mogelijk was door de geprezen zeden van de inwoners en een goed bestuur dat de vrede onder de inwoners stimuleerde. Dit werd ook wel 'den gulden vrede' genoemd, 'sonder welck den roem aller steden roemloos is'.⁶¹

2.2 Roem in de *Descriptio*

Op bepaalde punten vertoont de *Descriptio* overeenkomsten met de hierboven beschreven kenmerken van een *laus urbis*. Buchelius heeft het om te beginnen zelf meerdere keren over 'lof' voor de stad. Na de eerste drie hoofdstukken over de oorsprong gaat Buchelius over op de beschrijving van Utrecht zelf. Hij verontschuldigt zich voor het feit dat hij eerst aan de andere onderwerpen aandacht besteedde: 'Overigens, wat ik over Holland te zeggen heb, doe ik op een andere plaats, ik beperk me nu tot mijn geboortegrond. Ik wil niet te ondankbaar schijnen, door het lof tegenover anderen, de eigen en aan de vaderstad verplichte lof te verontachtzamen'.⁶² Ook in het slotwoord van de *Descriptio* heeft Buchelius het over 'lovende woorden over onze stad'.⁶³ Vervolgens geeft hij een overzicht van andere schrijvers die voor hem Utrecht geprezen hebben.

---

⁵⁸ Ibidem, 92.

⁵⁹ Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 95-96.

⁶⁰ Ibidem, 93.

⁶¹ Ibidem, 122.

⁶² ABC, 19.

⁶³ Ibidem, 107.

Een van de overeenkomsten tussen de *Descriptio* en de stedendichten is dat ze niet op zichzelf stonden, maar in de context van een ander werk verschenen. Ook de *Descriptio* was geen zelfstandig werk, omdat het onderdeel uitmaakte van de *Commentarius* waardoor het als het ware een soort inleiding op de rest van het handschrift was. De context van de *Descriptio* paste dus goed binnen de traditie van de stedendichten.

Ook qua onderwerpkeuze had Buchelius zich duidelijk door deze traditie laten inspireren. In de eerste drie hoofdstukken schrijft hij over de oorsprong en geschiedenis van de stad. Daar schreef hij over de komst van de Bataven en de stichting van Utrecht. Vervolgens kwam, zoals het hoorde, de *situs* aan bod waarbij hij veel aandacht schonk aan de vestingwerken. Zo beschreef hij hoe verschillende bouwwerken de stad moesten beschermen. Om dit te illustreren plaatste hij ook een tekening van het stadsaanzicht in het boek.⁶⁴ Vervolgens schreef hij over het ontstaan van het Lepelenburg en het Lucasbolwerk, die met grote kosten en moeite waren aangelegd.⁶⁵ Ook andere bolwerken als de Zonnenburg, Manenburg en het Vredenburg kwamen aan bod. Tevens werden conform de traditie toegangspoorten, straten en bruggen besproken. Over de gunsten, privileges en schenkingen aan de stad was Buchelius te spreken. Hij noemde bijvoorbeeld het recht van munten slaan, dat aan de stad werd gegeven door keizer Otto I in 936 n. Chr.⁶⁶ Er waren nog talloze andere schenkingen die Buchelius keurig opsomde.⁶⁷ Hiermee wilde hij natuurlijk laten zien dat Utrecht hoog in het aanzien van de keizers stond. Privileges en schenkingen van bijvoorbeeld landerijen waren natuurlijk een eer om te mogen ontvangen en dat zegt veel over het belang van een stad.

Buchelius besteedde ook, net als veel andere lofdichters, aandacht aan de talenten uit Utrecht. Deze burgers waren hier geboren en getogen. Als de stad goede en talentvolle burgers voort kon brengen, moest de stad zelf ook goed zijn. Vijf bladzijden lang somde Buchelius grootheden op. Hij noemde de enige Nederlandse paus, wetenschappelijke kundigen uit verschillende disciplines, schrijvers, dichters, schilders en andere kunstenaars.⁶⁸ Door de grootheden op te noemen benadrukte hij de kwaliteiten van hun gezamenlijke vaderstad. Het mag duidelijk zijn dat Buchelius zich in grote lijnen hield aan de onderwerpen die bij een stedendicht hoorden, maar er is ook een aantal belangrijke verschillen tussen een klassiek stedendicht en de *Descriptio*.

---

⁶⁴ ABC, 24.

⁶⁵ Ibidem, 25.

⁶⁶ Ibidem, 61.

⁶⁷ Ibidem, 96.

⁶⁸ Ibidem, 86-90.

2.3 De verschillen

Wat direct opvalt, is de manier waarop de *Descriptio* geschreven is. ‘Stedendicht’ heeft niet voor niets het woord dicht in zijn naam. Een van de vereisten was immers dat de lofzang op de stad in rijm geschreven was. Deze lyrische manier versterkte immers het effect van een sprookjesachtige plek. De *Descriptio* is overduidelijk niet op deze manier geschreven, maar in proza. Hoewel Buchelius veel kleine gedichtjes over gebouwen of graven opschreef, is het grootste deel van de *Descriptio* geschreven als een gewone, formele tekst.

Een ander opvallend verschil is de mate van positiviteit in de werken. In een stedenlof was het de bedoeling onverdeeld positief over een stad te schrijven. Dit is immers het basisprincipe van het prijzen van iets: men benadrukt en beschrijft alleen de positieve kanten van een zaak en minimaliseert of verzwijgt de negatieve.⁶⁹ Verbaan benadrukt in zijn boek dat het immers ging om het plezier van de lezer en de didactische boodschap, niet om het schetsen van een waarheidsgetrouw beeld.⁷⁰ Niets werd dus geschroomd om de stad de hemel in te prijzen. Buchelius prees zijn stad dan wel in veel gevallen, maar was zeker niet onverdeeld positief. Hij was in sommige gevallen zelfs uiterst negatief. Wanneer Buchelius schreef over de zeden en gewoonten, werd een beeld geschetst van een stad die in een staat van verval was. De religie en vroomheid waren niet meer wat het ooit was, de stad was uitgeput en gekweld door opstanden, oorlogen en godsdiensttwisten. Veel gebouwen die vroeger belangrijk waren, werden verwaarloosd.⁷¹ Buchelius had een reden om die negatieve kanten van de stad aan te willen stippen, waarover meer in het volgende hoofdstuk. Het bestuur, dat in stedendichten altijd als harmonieus en vreedzaam werd beschreven, was ook niet meer wat het ooit was: ‘Vroeger waren het onberispelijke mannen, van adel of patriciërs en voorname burgers, die geen ambacht uitoefenden; kooplieden werden nauwelijks toegelaten, nu worden ook minder aanzienlijken gekozen’.⁷² Er was kortom geen sprake meer van ‘den gulden vrede’, volgens Buchelius.

Hoewel veel onderwerpen uit het stedendicht wel aan bod komen in de *Descriptio*, zijn sommige kenmerken simpelweg niet te herkennen of terug te vinden. Het thema waarbij ook eigenschappen van het ommeland worden besproken, heeft Buchelius compleet weggelaten. Hij had het over zijn contemporaine Utrecht, en dan alleen over de kenmerken van de stad binnen de Singels. De gebouwen waren kenmerken waar Buchelius wel veel

---

⁶⁹ Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 91.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ ABC, 91-92.

⁷² Ibidem, 66.

aandacht aan besteedde (ook dit zal in het volgende hoofdstuk verder uitgewerkt worden). Het bespreken van de gebouwen was geen onderwerp waar de stedendichters in het algemeen veel aandacht aan schonken. In aparte gevallen wordt in de hele tekst slechts één gebouw genoemd. Als meerdere gebouwen aan bod komen, worden vooral de algemene kwaliteiten besproken.⁷³ Buchelius beschreef de belangrijkste gebouwen heel gedetailleerd. Hij zag ze immers als de bewaarders van de geschiedenis, terwijl de stedendichters juist meer belangstelling tonen voor nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen. Samuel Ampzing prees zelfs in zijn werk over Haarlem de sloop van oude gebouwen, die deugden immers niet meer en waren oude troep.⁷⁴ Deze voorkeur voor moderniteit zou Buchelius doen hebben afgrijzen.

Een ander aspect van het stedenlof waar Buchelius het absoluut niet mee eens was, betrof het beschrijven van het verleden van de stad, met name de ontstaansgeschiedenis. De stedendichters hadden namelijk de neiging de mythes hierover niet in twijfel te trekken. Wederom komt hier het principe aan bod, dat bij het loven van een stad het geoorloofd is de waarheid te verbuigen, al dan niet weg te laten. Dit druiste tegen alle principes van Buchelius in. Het was immers zijn levenstaak als antiquaar om juist die mythes te onderzoeken en door middel van bronnenonderzoek zo dicht mogelijk bij de waarheid te komen. Dit kwam ook naar voren in de *Descriptio*. In de eerste hoofdstukken over het vroegste verleden van de stad maakte Buchelius een constante afweging over de betrouwbaarheid van de bronnen.⁷⁵ Bij vrijwel elke uitspraak gaf hij aan van welke oude schrijver en uit welk werk deze afkomstig was. Op deze manier probeerde Buchelius een zo waarheidsgetrouwe en objectieve beschrijving van het verleden te geven. De ontstaansmythes van de stedendichters zou deze “mythenjager” absoluut hebben afgekeurd.

2.4 Conclusie

Het stedendicht was aan het eind van de zestiende eeuw een voor de hand liggende manier om een stad te beschrijven. Het genre bestond al lange tijd en stond in het teken van het prijzen van de desbetreffende stad. Dit gebeurde meestal volgens een vast patroon en vaste onderwerpen. Voor een deel is dit ook terug te zien in de *Descriptio*, maar uiteindelijk zijn de verschillen te groot om de *Descriptio* als een pure *laus urbis* te karakteriseren. Alles wijst

---

⁷³ Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 102.

⁷⁴ Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 102.

⁷⁵ *Ibidem*, 108.

erop dat Buchelius zich zeker heeft laten inspireren door de traditie van dit genre, maar uiteindelijk zijn eigen opvattingen erin heeft verwerkt, waardoor het geheel een andere toon krijgt dan het klassieke stedendicht. Een van de belangrijkste verschillen is dat Buchelius geen overheersend positieve toon aanhoudt. In een stedendicht werd dit gedaan om de superieure positie van de stad te benadrukken. Buchelius had dus andere bedoelingen dan Utrecht de hemel in prijzen. Wat dat betreft komt de *Descriptio* meer in de buurt van een stadsbeschrijving, een genre dat een paar decennia later zijn hoogtij zou beleven, maar waar Buchelius (onbewust) in de titel al naar verwees. De stadsbeschrijvingen waren weliswaar meestal in het Nederlands geschreven, in tegenstelling tot het Latijn van Buchelius, daarnaast waren ze ook honderden pagina's langer dan de *Descriptio*. De stadsbeschrijvingen waren echter, net als de *Descriptio*, veel kritischer over de informatie die weergegeven werd en waren ook veel minder onverdeeld positief. Waarschijnlijk was de *Descriptio* dus een soort voorloper van dit genre. Toch moet de *Descriptio* uiteindelijk op zichzelf bekeken worden. Het is een handschrift waarbij de auteur zich enigszins binnen de bestaande kaders begaf, maar uiteindelijk zelf voor de vorm en inhoud koos. Dat deed hij niet zomaar. Waarom Buchelius de keuzes maakte die hij maakte wordt in het volgende hoofdstuk behandeld.

Hoofdstuk 3: Analyse van de *Descriptio*

In het afgelopen hoofdstuk kwam naar voren dat Buchelius binnen het kader van de stadsbeschrijvingen de *Descriptio* vormgaf. Daarnaast is ook gebleken dat Buchelius niet volledig binnen dit kader bleef, maar een nieuwe weg insloeg. In dit hoofdstuk wordt bekeken welke onderwerpen in de *Descriptio* Buchelius belangrijk vond en wat zijn keuzes ons kunnen zeggen over de boodschap die hij over wilde dragen.

Een eerste opmerking die hierbij gemaakt moet worden, is hoe bepaald wordt wat Buchelius belangrijk vond. Dat is natuurlijk nooit met volledige zekerheid te zeggen, maar een analyse van de tekst op verschillende niveaus kan een aardig beeld geven over de rangschikking van de onderwerpen. Er zijn meerdere manieren waarop dat gedaan kan worden. Ten eerste door te kijken naar hoeveel ruimte Buchelius aan bepaalde onderwerpen gaf. Een andere manier is om te kijken naar de woordkeuze. Deze methode is ietwat genuanceerder en subjectiever. Staat er een woord als 'belangrijk', 'voornaam' of 'mooi' in een zin, betekent dat Buchelius een bepaalde waarde hechtte aan dit onderwerp. In dit onderzoek zijn beide methoden toegepast, waarbij uit de resultaten blijkt dat Buchelius niet alleen Utrecht wilde beschrijven, maar ook een duidelijke morele boodschap wilde overbrengen.

3.1 Adellijke families

Ten eerste wordt al snel duidelijk dat Buchelius bijzonder veel aandacht besteedt aan belangrijke families. Tot en met bladzijde 29 schrijft hij over de feitelijke kenmerken van de stad zoals de geschiedenis van de bouwwerken. Daarna gaat hij over op de beschrijving van andere kenmerken, waarbij hij een grote hoeveelheid onderwerpen behandelt, maar steeds weer plek vindt om in te gaan op de rol en geschiedenis van de adellijke families. Dit blijft hij het gehele handschrift doen.

Zo beschrijft hij de vele kerken die Utrecht in zijn tijd kende, waarbij hij niet alleen ingaat op de fysieke kenmerken, maar ook op de vele graven die in en rondom deze kerken te vinden zijn. Op de graven stonden vaak teksten met een beschrijving van de persoon die daar begraven was. Veel van die grafschriften noteerde Buchelius in zijn *Descriptio*. Hij noemt bisschoppen, kanunniken, keizers en andere figuren met aanzien. Een van de vele grafschriften die hij noteert is van de 'hooggeboren zoon van de burggraaf van Leiden, proost, pronotaris van de paus, Dirk van Wassenaar'.⁷⁶ Bijna al deze personen waren afkomstig uit een adellijk milieu. Buchelius vond het belangrijk al deze figuren te noteren. Nu kan daar

---

⁷⁶ ABC, 44.

tegenin gebracht worden dat het logisch is dat Buchelius de grafschriften van adellijke mensen overnam, aangezien alleen zij graven binnen en rondom de kerk konden betalen. Lange tijd waren de bedragen voor een graf in de kerk aanzienlijk hoog, pas in de zestiende konden ook de middengroepen een graf betalen.⁷⁷ Uiteraard heeft dat invloed gehad op de grafschriften waaruit Buchelius kon kiezen, maar dat verklaart niet waarom hij al deze grafschriften noteerde. Deze reden geeft hij op een gegeven moment zelf in de tekst. Op een zeker moment karakteriseert hij de Domkerk als de 'voornaamste' kerk van Utrecht. Deze kerk is 'ruim en groot' en de toren is 'verbazingwekkend', een 'genot voor het oog'.⁷⁸ In deze kerk zijn vele graftombes en overige graven te vinden. Hierbij schrijft hij: 'er zijn grafschriften te lezen, waarvan ik er enkele ontcijferd heb, ik heb die hier opgeschreven, sommige vanwege hun familie, andere omdat de tekst mooi opgesteld was'.⁷⁹ Buchelius geeft met deze zin duidelijk aan dat een van de criteria voor het noteren van de grafschriften de achtergrond van de families was.

Buchelius schrijft ook over andere manieren waarop de adellijke families zichtbaar zijn in de stad. Zo waren er bijvoorbeeld in de Domkerk van verscheidene adellijke families wapens te zien. Een aantal van die wapens waren van de ridders van het Gulden Vlies, van wie Buchelius een lijst opstelt in de *Descriptio*.⁸⁰ Een andere plek in de Domkerk waar wapens van adellijke families te zien waren, is 'de kapel die indertijd van de Kleefse vorsten was'. In deze kapel werden gewapende mannen afgebeeld met hun wapens.⁸¹ Ook de graven en kapellen van adellijke geslachten in andere Utrechtse kerken komen aan bod.⁸²

Het mag duidelijk zijn dat Buchelius veel aandacht besteedt aan de fysieke bewijzen van de aanwezigheid van de adellijke families. Hij beschrijft deze bewijzen op zo'n manier, dat ieder die de *Descriptio* las in principe op zoek kon gaan naar de plekken waarover geschreven werd. In die zin is de *Descriptio* een soort reisgids van de sporen van adellijke families in de stad.

Buchelius besteedt ook op een andere manier aandacht aan de adel. Een van de opvallendste gedeeltes van de *Descriptio* is een stuk van ongeveer 20 bladzijden, waarin hij de geschiedenis van meerdere adellijke families opschrijft.⁸³ Dit stuk komt enigszins uit de lucht vallen; de ene pagina gaat nog over het bestuur van de stad, de volgende begint lukraak

---

⁷⁷ Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 651-652.

⁷⁸ ABC, 29-31.

⁷⁹ Ibidem, 33.

⁸⁰ Ibidem, 36.

⁸¹ Ibidem, 38.

⁸² Ibidem, 45-47, 51, 67.

⁸³ Ibidem, 66-85.

met een overzicht van de verdwenen en nog bestaande families. Per familie schrijft hij over het gebied van herkomst, afstammelingen, huwelijken en sterfgevallen, oorlogen waarin de families verwickeld waren en hun bezit. Soms wordt zelfs tot op het uur beschreven wanneer bepaalde personen werden geboren of stierven. Veel van de families hebben iets bijgedragen aan de stad, zoals bijvoorbeeld de familie Pot, die heeft 'de stad bekende mannen geschonken', onder wie een paar schepenen.⁸⁴

Uit alles wordt duidelijk dat Buchelius veel tijd moet hebben gestoken in het bestuderen van al deze familiegeschiedenissen. In de tekst geeft hij aan waar hij zijn informatie vandaan heeft. Hij gebruikt bijvoorbeeld informatie uit een boek van zijn grootvader, Edmond van Buchell, maar doet ook zelf onderzoek in archieven en zoals in 'de memorietafel in de zaal van de Duitse ridders' en in middeleeuwse akten.⁸⁵ De families hebben altijd wel iets met Utrecht te maken en passen in die zin in de stadsbeschrijving, maar het (een beetje obsessief) gedetailleerde onderzoek van Buchelius gaat veel verder dan alleen het noemen van de families en in wat voor zin ze een bijdrage hebben geleverd aan de stad. Waar komt deze uitgebreide interesse van Buchelius met de adel en op alle manieren waarop die een rol spelen in Utrecht vandaan?

3.2 Buchelius en de adel

Uiteraard heeft het feit dat de adel een belangrijke groep mensen in de geschiedenis van de stad vormde, meegespeeld bij de keuze van Buchelius aandacht te besteden aan deze groep. Hij heeft echter ook meer persoonlijke beweegredenen gehad om zich extra bezig te houden met dit onderwerp. Zoals eerder vermeld, werd Buchelius geboren als bastaardzoon van een kanunnik. Zijn grootvader, Edmond van Buchell, was een bestuursambtenaar en stadhouder geweest onder Floris van Egmont, graaf van Buren. Daar ontmoette hij jonkvrouwe Judith van Zuylen van Blasenburch en Tull, met wie hij zou trouwen. Buchelius was bijzonder trots op zijn afstamming van zijn adellijke grootmoeder, maar worstelde met het feit dat hij niet erkend was.⁸⁶ Hoewel hij in 1584 gewettigd werd, zou de kwestie afstamming hem nog lang bezighouden. In verschillende genealogische aantekeningen noteerde hij ook gegevens over zijn eigen familie en eigende hij zich het familiewapen van de Van Buchells toe in andere documenten.

---

⁸⁴ ABC, 73.

⁸⁵ Ibidem, 68, 72-73.

⁸⁶ Pollmann, *Een andere weg naar God*, 46-47; Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 61-62.

Deze fascinatie werd versterkt doordat hij zich in kringen van de Utrechtse elite begaf, maar waarvan hij nooit echt deel van zou uitmaken. Qua capaciteiten voelde hij zich een echte aristocraat. Zijn humanistische opleiding had immers van hem een 'aristocraat van geest' gemaakt, maar door een gebrek aan een adellijke titel en de daarbij gepaste behandeling zou Buchelius zich volgens eigen zeggen vaak onjuist bejegend voelen.⁸⁷ Dat Buchelius zich onder de adel schaarde komt ook naar voren in de *Descriptio*. Op een gegeven moment richt hij zich tot de adel, en geeft daarbij een levensles: 'Daarentegen moeten we de vaststaande en ware roem van onze voorouders navolgen, en met alle energie en ijver voor ogen houden; dat is pas echt een waardige aanwijzing van echte adel, namelijk niet door het naspeuren van de graven van onze voorouders of de ruïnes van hun burchten, maar door te zoeken naar de eeuwige roem van de deugden van die voorouders'.⁸⁸ In dit fragment schaart hij zichzelf niet alleen onder de adel door het te hebben over 'onze voorouders', daarnaast beweert hij dat wat de adel echt adellijk maakt hun deugden zijn. Dat komt voor hemzelf goed uit, aangezien hij geen adellijke titel heeft, maar wel voldoet aan adellijke deugden met zijn humanistische opleiding.

Om zijn (niet-bestaande) adellijke positie te verstevigen, zette Buchelius zich in verschillende werken en gedichten af tegen de 'burgerlijke cultuur' en het 'normale' volk. Dit doet hij ook in de *Descriptio*: 'de mening van het boerenvolk maakt geen indruk op me, zoals ze de gehalveerde naam van enen keizer, die onlangs in Antwerpen gevonden is, uitleggen. (...) Dat lukt weinige kenners niet eens, laat staan de onkundige onderlaag van het volk'.⁸⁹ De waarde die Buchelius hecht aan de geschiedenis van de adel hangt samen met een ander onderwerp waar aandacht aan besteed wordt in de *Descriptio*. In de volgende paragraaf zal hierover uitgeweid worden. Uiteindelijk blijkt dat met het aanstippen van deze onderwerpen Buchelius een belangrijke boodschap wilde overbrengen.

3.3 De kerk in Utrecht

De kerk speelt ook een grote rol in de *Descriptio*. Onder 'de kerk' vallen uiteenlopende begrippen, zoals de gebouwen die met de kerk te maken hebben, voorwerpen uit de kerken, ordes, instituties en belangrijke personen. Dit brede scala aan onderwerpen komt allemaal aan bod.

---

⁸⁷ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 62.

⁸⁸ ABC, 67.

⁸⁹ Ibidem, 20.

Zoals in de vorige paragraaf beschreven, besteedt Buchelius veel aandacht aan kerkgebouwen, en dan met name aan de grafschriften. Uiteindelijk gaat ongeveer de helft van het aantal pagina's in de *Descriptio* over onderwerpen die direct met de kerk te maken hebben. Nadat de verdedigingswerken en poorten van de stad zijn besproken, worden de vijf kapittelkerken behandeld, beginnend bij de Domkerk. Er is al gebleken dat Buchelius dit de voornaamste kerk van de stad vond en de grafmonumenten in de kerk beschrijft, daarnaast schrijft hij ook over de ontstaansgeschiedenis van de kerk, prijst hij de architectuur en noteert hij een lofdicht. De relikwieën van de Dom vindt hij ook de moeite van het noteren waard, net als het feit dat het orgel van de kerk een 'pronkstuk' is.⁹⁰ Vervolgens worden andere dingen genoteerd die in de kerk te zien waren, zoals de borden met daarop de namen van de ridders van het Gulden Vlies en borden met gedichten over de ontstaansgeschiedenis van de stad.⁹¹ Ook wanneer het gaat over de andere kerkelijke gebouwen (waaronder de parochiekerken, abdijen en kloosters) bespreekt Buchelius vaak dezelfde onderwerpen. De verschillende geestelijke ordes die de stad huisvestte, komen ook aan bod, waarbij steeds kort in wordt gegaan op de ontstaansgeschiedenis en waar in de stad de bijbehorende gebouwen staan.⁹² Ook de bisschoppen worden besproken, bijvoorbeeld over de rol die zij speelden bij de stichting van de stad. Buchelius schrijft dat zij 'het ruwe volk en de mensen in de omgeving' over het leven van Christus vertelden.⁹³ Een lijst van alle bisschoppen die de stad ooit gehad heeft is ook opgenomen, beginnende bij Willibrord in 696 en eindigend met de 61ste bisschop Frederik Schenck van Tautenburg in 1580.⁹⁴

Al met al staat Buchelius vooral stil bij de ouderdom en bijzondere eigenschappen van de gebouwen die een bezoeker van de kerk zou kunnen zien. Daarentegen besteedt hij geen aandacht aan onderwerpen als het bouw materiaal van de gebouwen, de precieze afmetingen, welke diensten er werden gehouden, etc. Buchelius was dus niet bezig om de religieuze functie van de gebouwen te omschrijven, of de specifieke architectonische kenmerken. Hij zag de gebouwen als monumenten, als bewaarders van informatie uit het verleden. De moderne term *lieux de mémoire* komt meteen op. Deze informatie heeft Buchelius in de *Descriptio* zo nauwkeurig mogelijk vastgelegd.

---

⁹⁰ ABC, 29-35.

⁹¹ Ibidem, 37.

⁹² Buchelius schrijft over de johannieters op blz. 50, over de minderbroeders en dominicanen op blz. 52 en de wederdopers op blz. 93 van de *Commentarius*.

⁹³ ABC, 63.

⁹⁴ Ibidem, 23.

3.4 De vergankelijkheid van de stad

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat Buchelius met een soort trots schrijft over de belangrijke adellijke families, hun rol in de geschiedenis en over de belangrijke oude gebouwen en instituties van de kerk. Buchelius is echter niet alleen maar positief. Hoewel hij het grootse verleden van de stad erkent, schrijft hij echter ook dat er een einde aan dit grootse verleden gekomen is. De adellijke families, wier wapens de gebouwen van de stad sieren en die ooit een grote rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de stad, zijn er niet allemaal meer. Verscheidene malen schrijft Buchelius over de adellijke families die uitgestorven zijn: ‘Maar omdat iedereen die macht of gezag had, bovenaan stond, en adellijke families door onderlinge partijstrijd geteisterd werden, werd dan de ene dan de andere familie door de macht van hun vijanden uit de stad verbannen’.⁹⁵ De bisschoppen die in het begin van de stad de onwetenden hadden bekeerd, werden op den duur oorlogszuchtige heren die zich meer in een harnas bevonden, dan in een kerkelijk gewaad.⁹⁶ Zij waren geen bisschoppen meer, maar vorsten. De rechtmatigheid en vroomheid in de stad had hier erg onder te leiden. De bisschoppen waren tirannen over hun volk, schrijft Buchelius.⁹⁷

Met de religie in het algemeen ging het ook niet goed, vond Buchelius. Hoewel de harten vroeger gloeiden van warmte door religie en vroomheid, koelden ze snel weer af. Religie veranderde in bijgeloof, vroomheid werd goddeloosheid. De stad was uitgeput door een jarenlange kwelling van opstanden, oorlogen en godsdiensttwisten.⁹⁸

Maar wat Buchelius nog meer aan het hart ging was dat alle herinneringen aan de goede tijden van vroeger ook langzamerhand aan het afbrokkelen waren: ‘De altaren zijn omvergeworpen, beelden en versieringen zijn op verschillende manieren vernietigd, de meeste kerken en kloosters zijn afgebroken’.⁹⁹ Nog erger: ‘Alle overblijfselen van de bisschoppen worden niet alleen verwaarloosd, maar ook voor een deel als goddeloos verafschuwd, en zelfs als nutteloos geminacht en veracht. De grafmonumenten bewaren tevergeefs de herinneringen van onze voorouders, ze zeggen dat hun namen al in de hemel opgeschreven zijn, zozeer zijn sommigen van hen barbaarser dan de Goten zelf’.¹⁰⁰ Kloosters zijn afgebroken, gasthuizen staan leeg, zijn vervallen en afgeleefd.¹⁰¹

---

⁹⁵ ABC, 65.

⁹⁶ Ibidem, 62.

⁹⁷ Ibidem, 63-64.

⁹⁸ Ibidem, 91.

⁹⁹ Ibidem, 92.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, 53, 58.

Met lede ogen zag Buchelius deze afbraak van de ooit machtige en vrome gebouwen van de stad aan. De tijd waarin hij leefde werd gekenmerkt door grote veranderingen, waar Buchelius veel moeite mee had. De Beeldenstorm uit 1566 had hij niet bewust meegemaakt, maar ook de jaren daarna brachten grote veranderingen voor de stad. In 1579 en 1580 waren er Beeldenstormen, waarbij beelden uit de kerken als afval werden behandeld.¹⁰² De Reformatie had als gevolg dat in 1580 het openbaar beoefenen van het katholieke geloof in Utrecht werd verboden. De katholieke kloosters en kapittels hadden eeuwenlang het beeld van de stad bepaald. Na 1580 werd veel van de grond en bezit door onteigening overbodig, waardoor veel gebouwen een nieuwe functie kregen of werden gesloopt.¹⁰³ De Paulusabdij was een van de vele kerkelijke gebouwen die het zwaar te verduren kreeg door plundering, leegstand of sloop.¹⁰⁴ Deze transformatie van de ooit machtigste kerkenstad van de Nederlanden greep Buchelius duidelijk aan. Dit is belangrijk om te onthouden bij het bestuderen van de *Descriptio*, want het blijkt dat Buchelius door de grote veranderingen van de stad een duidelijke boodschap aan de lezer wilde overbrengen.

3.5 De boodschap

Buchelius wilde de lezer overtuigen van het feit dat het niet goed ging met de gebouwen, instituties en andere partijen die ooit zo machtig waren. De kaalslag van de sporen van het machtige verleden van de stad verontrustte hem. Met het beschrijven van de gebouwen wilde Buchelius de grootsheid en het bewonderenswaardige verleden van zijn vaderstad vastleggen. Hierbij was hij ongetwijfeld geïnspireerd door de vernietigingen van dit ‘erfgoed’ dat tijdens zijn leven aan de gang was. Zijn doel was echter niet alleen het bewaren van de herinneringen in zijn handschrift, maar ook om de lezer een les bij te brengen. Kijk, wilde Buchelius zeggen, Utrecht was een prachtige en machtige stad. Dat verleden is op allerlei manieren nog steeds zichtbaar en tastbaar, maar weet, lezer, dat de gebeurtenissen van de afgelopen jaren ons hebben geleerd dat die herinnering in gevaar is. Het was dus niet alleen nodig, vond Buchelius, deze sporen vast te leggen, maar ook om duidelijk te maken dat de volgende generatie anders met de gebouwen om moest gaan. Het spoor van vernieling dat door de stad getrokken was, mocht niet nog een keer gebeuren. De volgende generatie moest voorzichtiger met het verleden en zijn *lieux de mémoire* omgaan.

---

¹⁰² R.E. de Bruin e.a. (red.), *‘Een paradijs vol weelde’*. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 230.

¹⁰³ De Bruin, *‘Een paradijs vol weelde’*, 225-226.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 224-225.

Conclusie

In dit onderzoek is een antwoord gegeven op de volgende vraag: hoe kan de *Descriptio* van Buchelius gekarakteriseerd worden en wat zegt de onderwerpkeuze over zijn bedoelingen met dit werk? In het eerste hoofdstuk zagen we dat Buchelius geboren was in Utrecht. Op de universiteiten waar hij naartoe ging kwam hij in aanraking met het humanistische onderzoek. Gecombineerd met zijn kennis over onderzoek doen naar het verleden kwam zo de *Commentarius* tot stand. In het eerste gedeelte van dit handschrift schreef Buchelius over het verleden van Utrecht en hoe de stad er in de huidige situatie uitzag. Hij liet zich hierbij inspireren door de kenmerken van de *laus urbis*, een genre dat al sinds de oudheid bestond. In sommige gevallen nam Buchelius de onderwerpen die in een *laus urbis* genoemd worden over. Daarnaast verscheen ook de *Descriptio* in combinatie met een ander werk en was de aandacht gericht op één stad. Echter zijn er te veel verschillen om de *Descriptio* te karakteriseren als een *laus urbis*. Daarvoor ging Buchelius te veel zijn eigen gang. Door nadruk te leggen op onderwerpen die hij zelf belangrijk vond, wilde hij namelijk iets duidelijk maken aan de lezer. Hiermee komen we aan bij het tweede gedeelte van de hoofdvraag.

Ten eerste besteedde hij veel aandacht aan de adel. Dit deed hij door veel voorbeelden te geven van fysieke overblijfselen die duiden op de aanwezigheid van de adel in de stad. Hieronder vielen grafinscripties van adellijke figuren en afbeeldingen van wapens. Daarnaast ging hij uitgebreid in op de geschiedenis van verschillende families. Deze af en toe obsessieve zoektocht werd waarschijnlijk gevoed door zijn eigen achtergrond en zijn verlangen deel uit te maken van de adel.

Een ander onderwerp dat Buchelius belangrijk vond om te bespreken waren de dingen die te maken hadden met de kerk, in de breedste zin van het woord. Het ging hem hierbij niet zozeer om de religieuze functie of architectuur van de gebouwen in de stad, maar om de rijke geschiedenis van Utrecht die in deze gebouwen was vastgelegd. Deze *lieux de mémoire* werden bedreigd, zag Buchelius. De recente onrust door de Reformatie en de Opstand deed de eens machtige kerkenstad beetje bij beetje afbrokkelen. Buchelius zag dit allemaal gebeuren en voelde zich geroepen het verleden van de stad vast te leggen en daarmee tegelijkertijd te zeggen dat er een eind moest komen aan deze kaalslag van het Utrechtse verleden. Alleen zo kon de eer van de stad bewaard blijven. Op deze manier stond de *Descriptio* geheel in het teken van de recente gebeurtenissen en de gevoelens die daardoor bij Buchelius werden opgeroepen.

Verder onderzoek naar de *Descriptio* zou kunnen uitwijzen of de invloed van de Reformatie op Buchelius zelf invloed had. In de jaren dat hij aan de *Descriptio* werkte, werd Buchelius een fanatiek calvinist. Hierdoor is het interessant om te onderzoeken of dit ook zijn weerslag in de *Descriptio* vindt. Ook onderzoek naar de fysieke kenmerken van de *Descriptio* zou veel informatie kunnen geven over de manier waarop Buchelius schreef, wat hij later toevoegde en wat hij tekende of in het handschrift plakte.

Het motto van dit onderzoek was een quote uit de *Descriptio*. Buchelius schreef dat de geschiedenis soms maar een zwak licht geeft en soms zelfs helemaal niet. In de *Descriptio* probeerde hij de geschiedenis van Utrecht opnieuw leven in te blazen, opdat het licht van deze kennis nog lang zou schijnen en de ‘onverzadigbare en onlesbare begeerte’ van toekomstige onderzoekers zou beantwoorden.

Samenvatting

In deze scriptie wordt de vraag beantwoord hoe de *Descriptio* van Buchelius gekarakteriseerd kan worden en wat de onderwerpkeuze zegt over zijn intenties met dit werk. In dit eerste deel van de *Commentarius* deed hij humanistisch onderzoek. Hierbij verzamelde en bestudeerde hij oude bronnen waarin Utrecht besproken werd en maakte per bron een afweging van de mate van betrouwbaarheid.

Ten eerste blijkt uit een vergelijkend onderzoek tussen de *Descriptio* en het genre van de *laus urbis*, het stedenlof, dat Buchelius zich tot op zekere hoogte heeft laten inspireren door dit oude genre. Aan dit genre waren bepaalde kenmerken en principes verbonden die de schrijver aan moest stippen, schrijft Eddy Verbaan in *Woonplaats van de faam. Grondslagen van de zeventiende-eeuwse stadsbeschrijvingen in de Republiek*. Die kenmerken en principes komen voor een deel naar voren in de *Descriptio*. Daarentegen vallen veel verschillen op. De *Descriptio* is in tegenstelling tot de meeste stedendichten in het Latijn en in proza geschreven. Ook beschrijft hij negatieve ontwikkelingen. Een ander groot verschil is de aandacht voor de gebouwen van de stad. Buchelius heeft zich kortom op bepaalde punten zeker laten inspireren door het stedenlof, maar er zijn te veel verschillen om de *Descriptio* een *laus urbis* te kunnen noemen. Buchelius vormde het genre naar zijn eigen bedoelingen.

Ten tweede blijkt dat deze bedoelingen van de auteur te herleiden zijn uit zijn onderwerpkeuze. Bij de analyse valt op dat er twee onderwerpen zijn waar Buchelius veel aandacht aan besteedt. Dit is als eerste de adel, waarvan hij de aanwezigheid in kerken en gebouwen beschrijft. In dit geval gaat het meestal om afbeeldingen van hun familiewapens. Daarnaast schrijft hij ook over de geschiedenis van sommige adellijke families. Deze ‘obsessie’ met de adel komt waarschijnlijk voort door zijn eigen connecties met de adel. Buchelius had de drang in deze kring opgenomen te worden, ondanks dat hij officieel niet van adel was, maar volgens eigen zeggen wel de juiste mentaliteit had. Het tweede belangrijke onderwerp is de beschrijving van de onderwerpen die iets met de kerk te maken hebben. Hieronder vallen diverse dingen, maar het belangrijkste voor Buchelius waren de bouwhistorische en fysieke kenmerken van verschillende kerken. Hij zag deze gebouwen als bewaarders van de geschiedenis van Utrecht. Deze werden echter bedreigd door de Reformatie en de Opstand.

Deze twee onderwerpen maken duidelijk dat Buchelius zich geroepen voelde het grootse verleden van zijn stad vast te leggen in de *Descriptio*. Door de recente onrust dreigden veel overblijfselen van dit verleden verloren te gaan. Buchelius noteerde de overblijfselen, en probeerde daarmee tegelijkertijd de lezer op te roepen dit niet langer zo door te laten gaan.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Arnoldus Buchelius, *Commentarius rerum quotidianarum*. Vertaling door Frits de Gooijer en Kees Smit. Geraadpleegd via <http://www.utrechtsekronieken.nl/zoeken?mivast=3005&mizig=336&miadt=39&milang=nl&misort=brn%7Cdesc&mif1=Historische%20aantekeningen%20over%20de%20stad%20Utrecht&miview=ldt>.

Brom, G. en L.A. Langeraad (ed.), *Diarium van Arend van Buchell* (Amsterdam 1907).

Secundaire literatuur

Bruin, R.E. de, e.a. (red.), *'Een paradijs vol weelde'*. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).

Kaplan, Benjamin, *Calvinists and Libertines. Confession and Community in Utrecht 1578-1620* (Oxford 1995).

Kuys, Jan, *Repertorium van collegiale kapittels in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Hilversum 2014).

Langereis, Sandra, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001).

Pollmann, Judith, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000).

Slits, Frans P.T., *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1990).

Verbaan, Eddy, *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2011).

Websites

Utrechtse Kronieken, <http://www.utrechtsekronieken.nl/kronieken/diarium/> (13 december 2016).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 'Monumentnummer: 18413' (versie 1 december 2016),
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monuments/18413?MonumentId=18413> (12 december 2016).

Lijst met afkortingen

ABC   Arnoldus Buchelius, *Commentarius*.